

РОЗВИТОК ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ТА ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ

LEGAL CULTURE AND LEGAL TRAINING FORMATION IN PEDAGOGICAL THEORY

У статті здійснено аналіз зародження питань правового виховання у вітчизняній педагогічній думці. Визначено значення правового виховання у формуванні правової культури і правосвідомості. У статті здійснено аналіз особливостей процесу правового виховання студентів та учнів від часів утворення Київської Русі до другої половини XIX ст. Проаналізовано документи, в яких розглядаються проблеми судочинства, а саме – юридичний кодекс «Правда Руська». Зазначено важливість педагогічного твору «Повчання Володимира Мономаха». Він уперше обґрунтував доцільність зв'язку освіти та патріотизму. Також розглянуто систему освіти і виховання у братських школах, в яких був прийнятий статут «Порядок шкільний». Це був тогочасний нормативно-правовий акт. У статті встановлено, що велике значення у формуванні й становленні теорії правового виховання мала діяльність видатного полеміста І. Вишенського. Його твори мали велике значення у формуванні правосвідомості українського народу тому, що автор висував у них ідею захисту людської гідності й громадянських прав. Автор статті зазначає, що проблеми правового виховання розглядалися у творах Ф. Прокоповича «Духовний регламент» та «Правда волі монаршої», в яких було зазначено важливість правових знань. У низці творів Г. Сковороди висвітлюються філософсько-правові проблеми. Проаналізовано творчість українських письменників І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка. У віршах і прозових творах великий український поет, мислитель висловлював глибокі думки про виховання, яке має формувати в дітей відданість своєму народові, нетерпимість до неправди і сваволі, любов до України. Автор «Кобзаря» й «Букваря» вважав, що ядром освіти є виховання, яке нероздільне з навчанням, а метою виховання є національна свідомість і самоідентифікація.

Ключові слова: право, витоки правового виховання, правова свідомість, правова культура, правові знання.

Analysis of legal education origin in national pedagogical belief has been made. Significance of legal education in legal culture forming and legal awareness has been defined. The peculiarities of the students' legal education process from the time of Kyiv Rus to the second half of the XIX century are analyzed in the article. The documents analyzing the problems of justice, namely "Pravda Ruska" that was a legal code are considered. The importance of the pedagogical work "The Teaching of Vladimir Monomakh" is noted. He substantiated the relevance of education and patriotism. In addition, the system of education and upbringing in "Brotherhood schools" that adopted the school agreement called "School order" are regarded. It was a legal act of that time. The article found that the activity of the prominent polemicist I. Vyshenskyi was important in the development and formation of the legal education theory. His works were of great importance in shaping the consciousness of the Ukrainian people because the author put forward the idea of upholding human dignity and civil rights. The author of the article notes that the problems of legal education were dealt with in the works of F. Prokopovich, "The Spiritual Regulation" and "The Truth of the Will of the Monarch" which stated the importance of legal knowledge. A number of works by G. Skovoroda cover philosophical and legal problems. Famous works of Ukrainian writers I. Kotlyarevskyi, G. Kvitka-Osnovyanenko, T. Shevchenko are treated. T. Shevchenko was the greatest Ukrainian poet, thinker expressed deep ideas about the upbringing that should be formed in childhood such as devotion to their people, intolerance of injustice and arbitrariness, love to Ukraine. The author of "Kobzar" and "Bukvar" believed that the core of education is upbringing that is inseparable from education and he stated that the purpose of education is national consciousness and self-identification. Summarizing the historical and pedagogical problems in the context of the researched, it is concluded that the issues of the development of legal education from the time of Kyiv Rus to the second half of the XIX century worried many philosophers, scientists, thinkers, cultural and public figures and formed on the ideas of folk pedagogy.

Key words: law, legal education origin, legal awareness, legal culture, legal knowledge.

УДК 37.013.(09):340.116

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-18-2-19>

Соколова С.В.,

канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Криворізького національного
університету

Постановка проблеми в загальному вигляді. Теоретичний аналіз проблеми формування правової культури в зарубіжній і вітчизняній літературі, педагогічній теорії й практичній діяльності закладів вищої освіти засвідчує багатоаспектність сутності, змісту й функції соціокультурного феномена «правова культура» залежно від сфери його застосування. Аналіз історичних джерел та огляд сучасної педагогічної літератури засвідчують наявність проблем у процесі формування правової культури,

актуалізують предмет вивчення досліджуваного явища. Вирішенню зазначеного передуює всебічне вивчення правової культури у витоках її зародження. У педагогічній науці формування правової культури є актуальним предметом дослідження, оскільки низький рівень сформованості правової культури негативно позначається на якості професійної підготовки майбутніх фахівців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз історичних джерел та огляд сучасної педа-

гогічної літератури засвідчують наявність проблем у процесі формування правової культури, актуалізують предмет вивчення досліджуваного явища. Вирішенню зазначеного передують всебічне вивчення правової культури у витоках її зародження.

Правове виховання має на меті забезпечити формування в молоді високої правової культури, яка передбачає глибокі правові знання і прагнення поглиблювати їх, свідоме ставлення до прав і обов'язків, повагу до законів і правил людського співжиття, готовність дотримуватися і сумлінно виконувати їх. Висока правова культура громадян – базова засада утвердження громадянського суспільства і правової держави, реалізації демократичних свобод [1, с. 65].

Особливостям правового виховання приділяли увагу багато науковців, педагогів, юристів, а саме: П.П. Бінський, В.Д. Бабкін, В.В. Головченко, В.О. Котюк, Г.П. Давидов, В.Г. Подзолков, М.М. Фіцула, А.С. Макаренко, С.Г. Шацький та інші вчені.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз історико-педагогічної і сучасної літератури свідчить про те, що окремі аспекти проблеми правового виховання були предметом вивчення науковців. Однак формування всебічного і змістовного уявлення про правове виховання у вітчизняній педагогічній думці вимагає аналізу зародження питань правового виховання.

Мета статті – дослідити значення правової культури та правового виховання у формуванні особистості в педагогічній теорії.

Виклад основного матеріалу. Термін «правове виховання» розглядають у широкому та вузькому розуміннях. У широкому – це багаторічний процес впливу на правосвідомість і правову культуру особистості, який включає в себе вплив суспільного устрою життя, чинного законодавства, юридичної практики, моральної атмосфери, традицій суспільства, освіти і соціального навчання. За цих умов такий вплив може не усвідомлюватися однією чи двома сторонами (суб'єктом та об'єктом) правовиховного процесу. Ідеться не про правове виховання, а про правову соціалізацію. У вузькому розумінні правове виховання – це спеціальний, організований і цілеспрямований вплив на правосвідомість особи, підвищення рівня правової культури людини, групи людей, суспільства загалом [2].

Перші спроби розуміння правового виховання на українській землі можна простежити від утворення Київської Русі (IX ст.). У Київській Русі цей процес був нерозривно пов'язаний із поширенням правової освіти, що здійснювалось через правове виховання. Про це, зокрема, свідчить зміст таких джерел, як «Руська правда» Ярослава Мудрого, «Слово о полку Ігоровім», «Повчання» Володи-

мира Мономаха своїм дітям, «Слово про Закон і Благодать» митрополита Іларіона [3, с. 24].

У зазначених документах розглядаються проблеми феодального права, поєднання політики із суспільною мораллю, відповідальності правителя, справедливості й законності, компетентності й опори на знання у правовій діяльності, припинення міжусобної боротьби й необхідності об'єднання руських земель.

Аналіз давньоруського судочинства дає змогу зробити висновок, що в школах підвищеного типу вивчався юридичний кодекс «Правда Руська». «Правда Руська» (XI–XII ст.) – збірка наших давніх законів. Вона кодифікувала соціальні й економічні відносини в умовах зростання приватної власності, усталювала права та обов'язки підданих. Створення цих законів мало прогресивний характер, бо ставилися перешкоди кровній помсті, вводилися однакові норми за певні злочини на всій території держави. Ці закони стали на цілі століття зразком, правилом, основою для будь-яких розпоряджень. Норми «Руської правди» лягли в основу Псковської і Новгородської судових грамот, а також українського, білоруського та литовського права.

Результатом діяльності Ярослава Мудрого було відкриття у Софії першої на Русі бібліотеки, скрипторію та школи, яку М. Грушевський назвав першою українською академією. Там вивчали граматику, риторику, піітику, географію, математику, юриспруденцію тощо. Саме книжкові роботи Ярослава Мудрого надали Київській Русі можливість володіти основоположними працями отців Церкви, церковною і частково правовою літературою («Номоканони»), яка служила джерелом правового виховання громадян шляхом здійснення їхнього правового навчання.

За переконанням учених, найвищим досягненням педагогічної літератури Київської Русі є «Слово о полку Ігоровім», яке стало втіленням загальноруського патріотизму, боротьби з іноземними загарбниками. У ньому відбилися думки й переживання кращих людей того часу, які добре зрозуміли, що лише за єдності всіх руських сил можна забезпечити захист рідної землі від ворожих нападів. Отже, за своїм ідейним спрямуванням «Слово о полку Ігоровім» – твір глибоко патріотичний, сповнений високих ідеалів служіння рідній землі [4, с. 23].

Водночас він яскраво демонструє, що неможливо нехтувати законами держави в ім'я власних інтересів, чим призводить до послаблення та занепаду країни.

Важливим документом «філософії освіти» Давньоруської держави було «Повчання Володимира Мономаха дітям» (1096) – перший в історії педагогіки педагогічний твір, написаний світською особою. «Повчання» вимагало виховання любові до Бога та страху Божого, суворого виконання

церковних обрядів. У цій пам'ятці підтверджується патріархально-родовий характер виховання (порада поважати старших, оцінка батька як найвищого авторитету для дітей). Головним способом виховання визначалось наслідування дітьми батьків. В. Мономах неодноразово повторює настанови бути працелюбним, творити добро, навчатись та удосконалюватись. Як уособлений приклад виховного ідеалу висувається батько Мономаха – князь Всеволод, який вільно володів п'ятьма мовами. «Коли щось добре вмієте – не забувайте, а чого не вмієте – учіться, як це робив батько Володимирів. Сидячи дома вивчив п'ять мов і мав почесність від інших країн. Лінощі ж усьому лихому мати: що людина вміє – те забуде, а чого не вміє – того не вчиться» [5, с. 69].

Саме ідеали людини-громадянина Київської Русі XII століття стали основним змістом «Повчання» Володимира Мономаха. Він уперше у вітчизняній літературі обґрунтував доцільність зв'язку освіти з потребами життя особистості та її діяльності, при цьому особливу увагу звернув на необхідність розвитку в дітей ініціативи і працелюбства. Значний акцент у «Повчанні» поставлено на формування в молоді почуття любові до батьківщини й готовності захищати її від ворогів. Отже, ця педагогічна пам'ятка проповідує національні і загальнолюдські цінності, підносить ідею рідної землі, сім'ї, освіти, народних звичаїв [6, с. 18–19].

За княжої доби була певна система освіти: діяли монастирські школи, які створювалися при монастирях, великих соборах. Монастирські школи для свого часу давали досить глибокі знання в галузі права. Ознайомлення учнів із церковним правом відбувалося за «Номоканонам».

З погляду формування теорії правового виховання цікавою є ідея рівності всіх народів, що живуть на землі, висловлена у «Слові про Закон і Благодать» митрополитом Київським.

Правове виховання українського народу здійснювалося з урахуванням 2-х традицій права, які доповнювали одна одну, відрізняючись формальними, а не змістовними ознаками; це були норми звичаєвого й писаного права. Вони належали до системи християнської культури й зазнавали, особливо, відповідних впливів ззовні, з боку тих народів, з якими доводилося мати справу. Водночас на національному ґрунті традиційної української культури виникло звичаєве право, яке значною мірою забезпечувало вплив правових норм на процес правового виховання широкого загалу.

Отже, витоки правового виховання у своїх первісних формах беруть початок за доби Київської князівської держави.

За часів українського національного відродження XVI–XVII ст. центром розвитку шкільної освіти на Україні став Островський греко-слов'яно-латинський колегіум (1578 р.). Він сприяв появи

низки братських шкіл. Братські школи працювали згідно зі статутом (тогочасним нормативно-правовим актом), прототипом для якого був статут Львівської братської школи – «Порядок шкільний». Статут став надбанням усіх братських шкіл, які існували в Україні.

Статути братських шкіл встановлювали законне право навчання у школах усіх дітей братства, вводили обов'язкові правила шкільної поведінки, встановлювали застосування класно-урочної форми навчання, порядок зарахування дітей до школи, впроваджували певну участь громадськості у навчанні та вихованні молодого покоління. Наприклад, у статуті Львівської братської школи (1586 р.) було записано: «Отцу о детях ... дискал и члены братства – смотрители школьные должны напоминать, чтобы дети дома вели себя соответственно..., показывая всем свою ученость и человечность...», а школа мала навчати їх «... прилежным юношеским обычаем: как они должны вести себя в церкви перед Богом, дома перед родственниками своими и в других местах, добродетель и стыд хранить, высказывать Богу и его святым честь и страх, родным и дискалам послушание, всем покорность и уважение, себе самому чистоту и целомудрие» [7, с. 79–83].

Віддаючи дітей до школи, батько складав із ректором угоду, в якій вказувалось, чого повинна вчити школа дитину та визначалося коло обов'язків батьків щодо школи, передбачала якості, якими повинні володіти учителі.

Демократизм братських шкіл підтверджувався виборністю посади ректора та вчителів загальними зборами братства. Крім того, братство обирало двох попечителів – громадських спостерігачів за школою.

Поштовхом до подальшого розвитку правового виховання, формування правової культури та правосвідомості народу в XVI–XIX ст. стала діяльність І. Вишенського, П. Орлика, Ф. Прокоповича, Г. Сквороди та інших.

Під час дослідження було встановлено, що велике значення у формуванні й становленні вітчизняної теорії правового виховання мала діяльність видатного українського полеміста Івана Вишенського (1550–1620). Його твори мали велике значення у формуванні правосвідомості українського народу, бо в них І. Вишенський висував ідею захисту людської гідності й громадянських прав трудівників міста і села. І. Вишенський стверджував, що всі вони рівні незалежно від походження, суспільно-правового стану, оскільки їхнє тіло складається з єдиної субстанції – матерії. Не відступаючи від традиційного для свого часу трактування походження влади від Бога, письменник водночас наголошував на рівності носія влади й усіх людей, зверхності його лише в наданих йому владних повноваженнях.

Варто наголосити й на тому, що важливу роль у формуванні правової культури українського народу відіграла Конституція П. Орлика, яка називалась «Пакти і Конституція прав і вольностей Війська Запорозького» (1710 р.), у якій знайшли відображення ідеї самостійності України і права українського народу на власну державу, поділу державної влади на законодавчу, виконавчу й судову. Конституція українського гетьмана П. Орлика була фактично першим у світі демократичним і гуманістичним законом такого типу. Ознайомлення сучасної молоді з гуманістичними положеннями козацької Конституції, яка захищала права українського народу, козацькі вольності, сприяє формуванню гордості за наших пращурів, що прагнули жити за законами добра, правди, краси.

Творча спадщина Ф. Прокоповича (1681–1736) досить значна і різноманітна. Справжній знавець античної та сучасної йому європейської культури, він був енциклопедично обізнаним ученим і залишив значний слід в історії розвитку педагогічної думки в Україні і Росії. Проблеми правового виховання у творах «Духовний регламент» і «Правда волі монаршої» розглядалися видатним ученим і педагогом. Він висловив думку про те, що людина – це «об'єкт обов'язків і покори», яка завжди повинна підкорятися законам. Також була зазначена важливість правових та інших знань. Великий вплив на розвиток правосвідомості українського народу мали твори українського просвітника, захисника ідей гуманізму й демократії – Г. Сковороди (1722–1784), у яких він зображав безправне становище простого люду, їхнє прагнення до волі. Мандрівний філософ вірив у всемогутність людського розуму, розвиток якого, на його думку, здійснюється у процесі виховання [4].

Беззавітним борцем за права і кращу долю простого люду був український поет, художник, мислитель, автор багатьох прогресивних теоретичних суджень про суть і форму держави, право і закон, право і соціальну справедливість, правосуддя і законність, а також історичних оцінок найважливіших етапів розвитку української державності – Т. Шевченко (1814–1861). У низці творів поета вирішуються філософсько-правові проблеми, що стосуються формування правової свідомості.

Витоки правового виховання простежуються й у творчості українських письменників І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка та інших. Їхня творча спадщина мала велике значення для формування правової свідомості українського народу.

Наприклад, І. Котляревський (1769–1838) у своїх творах звернув увагу на різницю у правовому становищі різних верств населення українського суспільства, підкреслював беззаконність дій чиновників.

Морально-правові питання розглядаються й у творах Г. Квітки-Основ'яненка (1787–1843), у яких засуджується свавілля сільських верховодів, їхні незаконні дії і вчинки, хабарництво суддів та інших представників влади.

Висновки. Отже, можна констатувати, що процес формування правової культури має тривалу історію. Він змінювався залежно від трансформації змісту поняття «правова культура», тому що правова культура відображає ціннісно-правовий та ідейно-правовий стан суспільства на окремому історичному етапі, характеризує рівень правосвідомості, розуміння права та повагу до закону.

З усього зазначеного можемо зробити висновок, що до виникнення писаного права в українських землях побутувало звичаєве право, яке ґрунтувалось на моральній силі народних звичаїв, які впродовж багатьох віків зберігали свою сталість, історико-культурну й національну цілісність.

Як засвідчує аналізований матеріал у контексті досліджуваної теми, можна зробити висновок про те, що питання розвитку правової культури від часів Київської Русі до другої половини XIX ст. хвилювали багатьох філософів, учених, мислителів, культурних і громадських діячів і формувалися на ідеях народної педагогіки. Витоки правового виховання простежуються й у творчості українських письменників. Однак наукової теорії щодо розвитку правового виховання до зазначеного періоду ще не існувало.

На часі проблема формування правової культури є досить актуальною як для історико-філософського, так і для юридичного, психолого-педагогічного напрямів наукових досліджень, бо саме вона є основою економічного, політичного та ідеологічного поступу української нації.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Головка Н.І. Правова педагогіка : навч. посібник. Київ : МАУП, 2007. 248 с.
2. Максимов С.І. Правове виховання в сучасних дослідженнях: проблеми і перспективи. *Проблеми законності*. Харків, 2009. № 103. С. 228–233.
3. Твердохліб Л.В. Формування правової культури старшокласників у навчальних закладах нового типу. Луганськ : РВВ ЛАВС, 2003. 263 с.
4. Рацул О.А. Виховання громадянськості у студентів: історія та теорія: методичні рекомендації до вивчення спецкурсу. Кіровоград : ТОВ «Імекс ЛТД», 2005. 72 с.
5. Любар О.О. Історія української школи і педагогіки: хрестоматія. Київ : Знання. 2005. С. 767.
6. Ликов В.Н. Розвиток народної педагогіки в Україні. Кіровоград : ТОВ «Імекс ЛТД», 2005. 72 с.
7. Калининченко Н.П. Антология педагогической мысли Украинской ССР. Москва : Педагогика, 1988. С. 79–83.